

TISUĆLJETNA UTVRDA NAD STRMIM I TAJANSTVENIM PONOROM

Zna se da je Pazinski kaštel, smješten nad Pazinskom jamom u koji ponire rijeka Pazinčica, jedna od najstarijih naših utvrda uopće. Štoviše o njezinu tisućljetnom postojanju postoji pismena potvrda, povelja kojom je njemački car Oton II. u Veroni 7 lipnja 983. osnažio prijašnju darovnicu iz 931. *Castruma Pisinuma* pazinskom biskupu povijesno upitnoga italskog kralja Huga Provansalskog. Ta bi isprava trebala značiti da je utvrda na mjestu na kojem se danas nalazi postojala i znatno prije. Valja reći da je to ujedno i prvo spominjanje grada Pazina, a sudbina je tog grada stoljećima bila usko povezana s njegovom utvrdom, uostalom po njoj je i ime dobio, iako je etimologija naziva zapravo nepoznata. Utvrda se još nazivala Pisin, Pasino, Mitterburg (u njemačkim urbarima 15. i 16. st.), Pasina, Pisinum i Castello Montecuccoli. Iako

MILLENNARY FORTRESS OVER THE STEEP AND MYSTERIOUS GORGE

The Pazin fort is one of the oldest Croatian fortresses, as evidenced by written documents dating back to more than one millennium ago. The fort was built over the steep Pazin cave ravine where the Pazinčica river disappears and which has not as yet been fully investigated. The fortress gained most of its present-day appearance in the 16th century when its defense and residential capacities were increased significantly. The town of Pazin gradually developed around the fortress, and the entire area had been for a long time the property of the Hapsburgs, although it was surrounded by territory governed by the Venetians. Today, the fortress is continuously investigated and renovated, and it also accommodates a historical museum. This mysterious fortress perched over the steep ravine has often been a subject of many legends and literary interpretations so that it has been, inter alia, the central point of one of Jules Verne's novels.

se utvrda prema svom talijanskom nazivu i danas zove Kaštelom, ona to ipak nije u klasifikaciji fortifikacijske arhitekture, a i nastala je znatno prije. Radi se o pravom zamku, burgu ili gradu, utvrđi uz koju se razvilo naselje, i u tome je Pazinski kaštel gotovo tipičan primjer. Ono u čemu se razlikuje od svih istarskih,

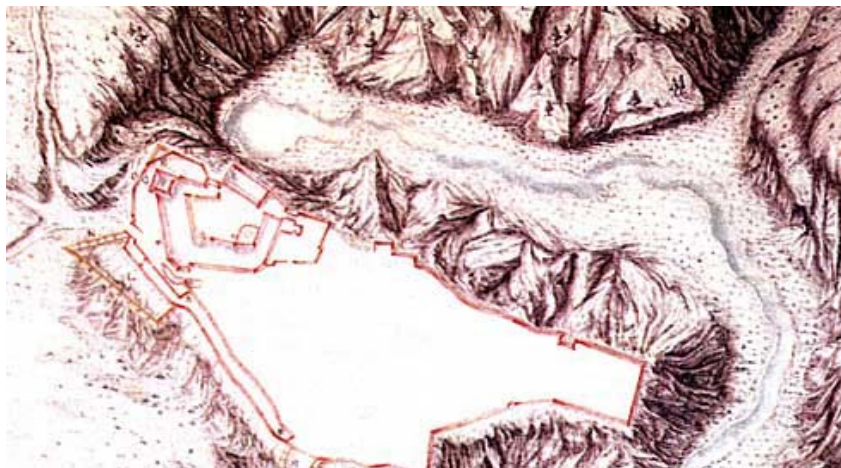
a i mnogih drugih sličnih utvrda jest to da nije poput okolnih starih gradića smješten akropolski na vrhu brige. Nastao je nad 130 metara strmim ponorom, na najnižoj točki grada. Ne treba posebno isticati da je Pazinski kaštel spomenik kulture prve kategorije, a unatoč svojoj velikoj starosti pripada najbolje očuvanim istarskim ali i hrvatskim utvrdama.

Već u vrijeme svoga prvog spominjanja, tvrde povijesni izvori, Pazinski je kaštel bio jednostavna i robusna konstrukcija u obliku izduženog pravokutnika s prizemljem i dva kata, s prislonjenom kvadratnom kulom i zidinama, koje su uz druge građevine uključivale i kapelicu posvećenu Bogorodici te jedan mali zvonik.

Polovicom 12. stoljeća darovnicom postaje vlasništvo grofa Menharda von Schwarzenburga, za kojega drugi tvrde da se zapravo zvao Meinard ili Majnhard, i da je zapravo rođen u Crnom Gradu kraj Roča, a da pazinsku utvrdu nije dobio darovnicom nego da ju je oteo. No bez obzira kako se zvao, tajanstveni je Menhard (Majhard) osnivač Pazinske knežije ili grofovije (knez je hrvatskom jeziku isto što i grof na njemačkom ili conte na talijanskom), političke tvo-

Crtež kaštela i Pazina J. W. Valvasora

Tlocrt pazinske utvrde na crtežu Martina Stiera

revine koja se spominje i u poznatom *Istarskom razvodu* kao službeni naziv za središnji dio Istre pod njemačkom upravom, a taj se naziv zadržao sve do propasti Venecije. Istarski je razvod inače pravni akt iz 1325. između akvilejskog patrijarha i pazinskog kneza o tradicijskom i svečanom utvrđivanju međa ophodom, izuzetno povijesno važan jer se poziva na 19 prijašnjih razvoda, a najstariji se rukopis hrvatske redakcije iz 1502. u prijepisu notara Levca Križanića čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Inače Pazinska je knežija, barem je tako bilo u 17. stoljeću i u svjedočenju neizbježnog Johanna Weicharda Valvasora (u djelu: *Slava vojvodine Kranjske*), uključivala još pet gradova (Tinjan, Brseč, Pićan i Gračišće) te nekoliko trgovišta (Boljun, Kršan, Kringa, Lindar, Paz, Šumberk, Žminj, Trviž i Beram), dvoraca i posjeda. Njoj je pripadao i posjed Lupoglav, koji smo spominjali u napisu o kliškoj utvrdi jer je njegov vlasnik bio kapetan Petar Kružić.

Izumiranjem Menhardova roda 1248., Pazinska knežija udajom prelazi u vlasništvo goričkih grofova, ali smrću Alberta IV. (koji se osim Goričkim nazivao i grofom od Pazina) nasljednim je ugovorom 1374. pripala Habsburgovcima kao njihov privatni posjed. Slobodno se dakle može reći da su Pazin i njegova šira okolica od

svih naših krajeva najduže bila u vlasništvu i pod vlašću habsburške dinastije - gotovo 650 godina. Habsburgovci su Pazinsku knežiju davali u zakup ili kao zalog za zajmove, na kraju i kao feude svojim velmožama. Od tada posjedom i Kaštelom upravljaju razni namjesnici i kapetani kao upravitelji alodijalnog dobra (feuda), sve do ukidanja feudalnih odnosa 1848. godine. Valja ipak istaknuti da je ovo područje, iako su vlasnici redovito bili germanskog podrijetla, oduvijek bilo naseljeno hrvatskim pučanstvom. Doduše teško je stradalo u nekoliko navrata u 15. i 16. st., i od ratova i od kuge, ali je nado-

punjeno prebjezima iz Bosne, Like i Dalmacije, a naseljavalo ga je i manjinsko obrtničko talijansko stanovništvo koje se nazivalo Furlanima i Krnjelima (prema pokrajinama Furlaniji i Karniji).

Prvi su radovi na djelomičnoj obnovi i pregradnji Kaštela obavljeni u 12. i 14. stoljeću. Oni su malo izmijenili prvobitni izgled građevine koja je tragove romaničkog stila sačuvala u tlocrtnom rasporedu, a tzv. njemačka teška gotika uočljiva je na pročeljima i u interijerima. O tim radovima govore dvije kamene ploče ugrađene iznad ulaznog pročelja. Pretpostavlja se da su u 15. stoljeću izvedeni radovi čija je značajka škrta dekorativnost u detaljima i konstrukcijska strogost ondašnje feudalne arhitekture. Tada su zidovi okruženi bedemskim ophodnim putem sa zupčastom ogradom i okomitim ispustima za potrebe obrane. S unutarnje strane utvrde bile su nadograđene štale, spremišta, skladišta, kuhinja za služinčad i posadu te velika cisterna prislonjena uz ulaz. S vanjske je strane kvadratna kula bila dodatno branjena polukružnim predzidom, a istočni je bok dobio dvostruku pravolinijsku kortinu podignutu krajem 15. stoljeća zbog obrane od Turaka.

Pazinski kaštel na staroj razglednici

Tada su i srušene neke kuće koje su se naslanjale na utvrdu. Takav je obrambeni sustav postojao još u 17. st., sudeći barem po sačuvanim gravirama. Visinska je razlika, jer Kaštel je izgrađen na osamljenoj strmoj stijeni, svladavana strmom rampom koja je vodila do nužnog prilaza s dvojim vratima. Put je dalje vodio prema sjeveru do ulaza u dograđeno dvorište na mjestu današnjeg trga. Ulaz preko rampe, uz neznatna poboljšanja, rabio se do početka 19. stoljeća. Dalje se preko pokretnog mosta i trijema ulazilo u unutarnje dvorište.

Kuća obitelji Rapicio na staroj razglednici

Pokraj tvrđave i iza nje na obroncima provalije, postupno se formiralo naselje grofovskih službenika i vazala, da bi tijekom vremena i druge obitelji oko utvrde potražile sigurnije i iako prilično neudobno sklonište. Te su se kuće s vremenom dograđivale i ukrašavale, a posebno se isticala kuća tršćanske obitelji Rapicio, koja se u 15. stoljeću doselila u Pazin. Ta je atraktivna i lijepa zgrada nad ponorom teško stradala za bombardiranja tijekom Drugoga svjetskog rata (tada je oštećena i utvrda), a u međuvremenu je još više urušena, dok su druge zgrade zapadno od

utvrde iz nepoznatih razloga nakon rata srušene i na njihovu je mjestu uređen manji park.

Unutar ograđenog dijela i u samoj tvrđavi nalazili su utočište u vrijeme čestih opsada stanovnici gornjeg i donjeg dijela grada, sadašnjeg središta Pazina i naselja Buraj (vjerojatno ime potječe od bauer - seljak) uzduž i s druge strane Pazinske jame. Zbog toga se utvrda, a i cijeli grad, neko vrijeme nazivala Mitterburg (Srednji Grad).

Najčešće su grofoviju napadali Mlečani, posebno za rata između 1508.-1523. (tzv. Cambrainska liga) u kojoj je protiv Venecije neuspješno (zbog prazne blagajne i turskih opasnosti) ratovao europski savez sastavljen od Austrije, Ugarske (s Hrvatskom), papinske države, Francuske, Aragonije, savojskog i ferarskog vojvodstva te mantovskog markizata. Tada je 1508. jedini put u svojoj tisućgodišnjoj povijesti i bila vojnički okupirana pazinska utvrda. Zauzeo ju je mletački komandant Girolamo Contarini, koji je neko vrijeme njom i upravljao, čak je obavio i najnužnije popravke. Naime, topovi su znatno oštetili utvrdu, posebice vanjsku ogradu, pa su malobrojni i nespremni branitelji bili prisiljeni na predaju. Cijelu su Pazinsku knežiju Turci opustošili 1511., no tvrđavu nisu ni pokušavali opsjedati, a pazinska je utvrda uspješno odolijevala i mletačkim opsadama za Uskočkog rata 1615.-1617. koji je, poput rata stoljeće prije, bio poguban za međusobne odnose hrvatskog stanovništva u Istri, jer su u borbama i pljačkaškim pohodima sudjelovali benečani (mletački podanici) i kraljevci (podanici Habsburgovaca).

Pazinsku je grofoviju preuzeo 1533. bogati trgovac tekstilom iz Bergama Alessio Mosconi i za njegove su uprave obavljani najveći radovi na utvrdi kojima su poboljšani stambeni i obrambeni uvjeti. Program radova novog vlasnika 1534. je uz manje sugestije potvrdila i posebna držav-

na komisija, jer je Pazinski kaštel bio najvažnija strateška točka u vojnoj obrani austrijskog dijela Istre.

Radovi su se izvodili u razdoblju između 1537. i 1548. pod građevinskim vodstvom majstora Martina iz Lugana. U prve su dvije godine izvedeni temelji nove građevine iznad Pazinske jame. Tu su bili kantina, žitnica i prostori za stanovanje, a ti su radovi također zabilježeni na kamenoj ploči pročelja. Kasnije su popravljani i pregrađivani najmasivniji zidovi, glavni obrambeni elementi okrenuti prema naselju, na kojima su uređene i nove puškarnice. Srušena je i stara kuhinja u dvorištu, a izgrađena je nova do kvadratne kule. Tijekom tih radova srušeni su crkvića i zvonik jer je dvorište bilo pretrpano, a namjeravala se umjesto nje izgraditi dostojna crkvića.

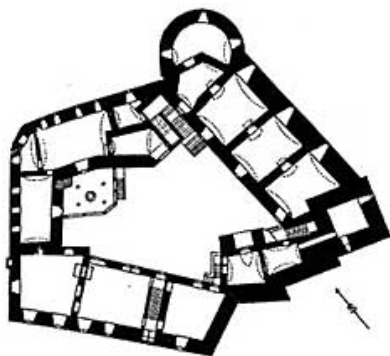
Sadašnji ostaci kuće obitelji Rapicio

U 1566. spominje se i zidarski majstor Giovanni Antonio iz Gorice koji je kao vještak procijenio poboljšanje stare i izvedbu nove konstrukcije. Inače su bili izrađeni i projekti (projektant Giacomo da Lamberg) za dodatnu bastionsku zemljanu utvrdu ispred četvrtaste i polukružne kule, ali to zbog nedostatka novca nije nikad napravljeno. Vjerojatno je prema

Maketa pazinskog kaštela

programu koji je predložio Mosconi bilo izvedeno još ponešto radova, no teško je prema raspoloživoj pisanoj

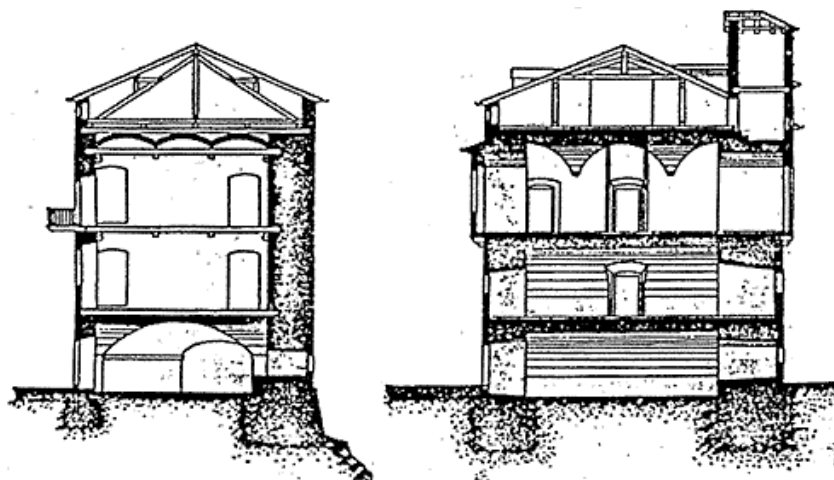
Tlocrt kaštela

građi razlučiti što je učinjeno i utvrditi redoslijed radova. Inače je sve radove i troškove pomno kontrolirala državna komisija. Tek je 1639. sagrađena kapelica Sv. Marije Djevice, ali ne u dvorištu već u niši viteške dvorane. Ta kapelica i danas postoji; najprije je imala drveni oltar koji je poslije zamijenjen mramornim.

Pazinsku je utvrdu, tada u vlasništvu grofa von Ausperga, posjetio i neizbježni Martin Stier. On cijeni njezinu veliku stratešku vrijednost usred Istre sa svih strana okružene mletačkim teritorijem, pa u izvješću preporučuje da bi ju trebalo dodatno učvrstiti i opremiti. Kao iskusan vojni

inženjer visoko cijeni i njezine obrambene vrijednosti, ne smeta mu ni brijeg koji se nad nju nadnosi s južne strane jer su zbog daljine topovi neučinkoviti, a dolina tako duboka da ju je s te strane nemoguće osvojiti. Ipak smatra da bi valjalo osigurati istočni dio utvrde, što su predlagali i prijašnji projekti, te obaviti još neke dodatne intervencije.

Pazinsku je knežiju 1766. kupio grof Antonio Montecuccoli iz Modene, a njegova je obitelj bila u posjedu Kaštela sve do 1945. godine. U 18. stoljeću su bili otvoreni ili povećani prozori na vanjskom zidu drugog kata, a ozidan je i ophodni zid. Kako

Poprečni presjeci dijelova kaštela

u to vrijeme utvrda više nema svoju primarnu obrambenu funkciju, ona je osim za stanovanje i upravljanje posjedom služila i kao zatvor. Tada su u kamenu isklesani i u simetričnoj kompoziciji ugrađeni natpisi i grbovi iznad glavnog pročelja, inače najstarijeg dijela utvrde. Već u to vrijeme cijeli kompleks više nije bio obzidan dvostrukim zidom.

U 19. stoljeću glavni je ulaz na zapadnom dijelu premješten udesno, na sadašnje mjesto, probijeni su i neki drugi prozorski otvori, a najstariji dio utvrde, četvrtasta kula na jugoistočnom dijelu, koja je godinama dominirala cijelim krajem i davala utvrdu karakteristično feudalno obilježje, skraćena je do razine krova. S kamenom iz kule poravnana je okolni teren te izravnane visinske razlike, a s obrađenim kamenim kvadrirama iz njezina plašta popločane su ulice. U to je vrijeme nestao i sav pokretni inventar - topovi, kugle, noževi, arkebuze, muškete i sl.

Nakon Drugoga svjetskog rata Kaštela je postao vlasništvo države i u njega su smješteni javni sadržaji.

Valja na kraju nešto reći i o gradu Pazinu čija je sudbina stoljećima bila usko vezana s njegovom utvrdom. Župna crkva Sv. Nikole spominje se 1266., a veliki je kasnogotički prez-

Glavni ulaz u kaštel s grbovima vlasnika

biterij dobila 1441. godine. Proširivana je kapelama od 1659., a barokizirana je i proširena 1764. Franjevački samostan osnovan je 1481., a franjevci su tijekom stoljeća u njemu držali ljekarnu i bolnicu, dok su u 18. i 19. stoljeću držali najprije pučku školu, a potom i gimnaziju na njemačkom jeziku. U Pazinu i okolici u dva su navrata zabilježeni jaki seljački nemiri, 1570. i 1653., a gospodarska se situacija smiruje tijekom 18. stoljeća. Pazin se počinje širiti prema istoku, a postaje i sjedište Istarskog okruga (1822.-1861.). Od sredine 19. stoljeća jačaju preporodna gibanja, pa Pazin postaje središtem kulturne i političke djelatnosti istarskih Hrvata, osobito poslije otvaranja prve hrvatske gimnazije 1899. koja postaje žarištem nacionalne svijesti mladih naraštaja. Stvaraju se brojna politička i kulturna društva. Za talijanske okupacije Pazin je jedno od središta zajedničkog otpora Hrvata i Slovenaca, a 1943. u njemu je donesena odluka o priključivanju Istre matičnoj zemlji. Za njemačke okupacije, koja je potom uslijedila, savezničkim su bombardiranjem uništene mnoge zgrade koje se više nikada nisu obnovile.

Pazin je danas upravno sjedište Istarske županije, gradić s više od 5500 stanovnika koji je kulturno i gospo-

darsko središte središnje Istre. Gospodarska je osnova poljodjelstvo i vinogradarstvo u plodnoj okolici, prehrambena i tekstilna industrija te prerada plastike i ukrasnog kamena.

Velika znamenitost Pazina, ali i njegova kaštela, jest Pazinska jama, poznata i pod talijanskim nazivom Fojba. To je mjesto ponora rijeke Pazinčice (Pazinskog potoka ili Fojbe), vodotoka koji nastaje spajanjem triju manjih potoka: Lipe, Rakova potoka i Borutskog potoka. Pazinčica sa sjeverne strane ulazi u Pazinsku kotlinu. U kraškom terenu formira brojne veće ili manje kaskade i jezerca koja su prije služila za kupanje. No njezin je ponor, iznad kojega je izgrađen kaštel, jedinstven spomenik prirode, specifičnost hidrografije i morfologije istarskog krša. Okomiti pad ponora veći je od 100 m, a ponor nije bezvodan ni za najvećih suša. Dosad istraženi dio u dužini od 215 metara završava s tri sifonska jezera, nazvana Malim, Mitrovim i Velikim. Prvi je istraživač grotla 1893. bio "otac suvremene speleologije", francuski istraživač Edouard Alfred Martel.

Valja reći da Pazinčica i Pazinska jama uzrokuju povremeno još jednu neobičnu pojavu: za velikih voda grotlo ne može progutati svu vodu pa se stvori veliko jezero, ponekad dugačko i do 3 km. Najveće je zabilježeno jezero bilo 15. listopada 1896. (zabilježio ga je i snimio spomenuti Martel), kada se razina jezera popela do 30 m ispod kaštela. Posljednja velika poplava kanjona Pazinčice dogodila se 22. listopada 1993., a posljednja uopće 7. studenoga 2000.

Tajanstveno grotlo Pazinske jame i njezine strme okomite klisure oduvijek su privlačili znatiželjnike i raspaljivale maštu i posjetitelja i onih koji su o njoj samo slušali. Navodno je Dante Alighieri u svojoj *Božansvenoj komediji* (u kojoj se inače spominju Pula i Kvarner) inspiraciju za ulazak u pakao pronašao upravo pred ponorom Pazinčice. To bi dakle trebalo biti ono slavno mjesto gdje svi koji ulaze "trebaju ostaviti svaku nadu". Pazinska je jama inspirirala i druge književnike, od naših primjerice Vladimira Nazora (koji joj nastajanje vezuje uz svoga Velog Jožu), ali je nekako najpoznatiji slavni Jules Verne, koji je dio radnje jednoga

Dio dvorišta s cisternom

Kula i zidine kaštela s gradske strane

svog romana smjestio i u Pazinski kaštel i u Pazinsku jamu. Roman se zove *Mathias Sandorf*, a govori o trojici mađarskih revolucionara i boraca za neovisnost Mađarske od Austrije, koji su uhapšeni u Trstu, osuđeni na smrt i zatočeni u Pazinskom kaštelu. Dvojica od njih, uz Sandorfa je to Stjepan Bathory, bježe iz tvrđave spuštajući se gromobranom u bujicu Pazinčice te vodom kroz podzemni svijet dospijevaju u Linski kanal, a poslije u Rovinj. Radnja je poslije izuzetno komplicirana, kao što je to već slučaj "oca znanstvene fantastike" (jedan se dio radnje događa i u Dubrovniku), ali je tajanstveni ponor jedan od važnih dijelova radnje.

To svakako nije najbolji i najpoznatiji Verneov roman, prvo je naše izdanje tiskano tek 1988., ali je kao svi njegovi romani temeljen na povijesnim činjenicama i zemljopisnim podacima. Pretpostavlja se da je podanke o Pazinskoj jami crpio iz djela Charlesa Yriarte, njegova prijatelja i putopisca. Radnju je romana smjestio u 1867., godinu Austro-ugarske nagodbe kada su prevladane brojne međusobne napetosti i formirana za-

jednica dviju država za posljednjih 50 godina postojanja Habsburške Monarhije.

Roman je, posve razumljivo, najpopularniji u Mađarskoj, gdje je doživio 21 izdanje. Tamo se dakako glavni junak zove Sandor Matyas, a autora su dugo vremena smatrali mađarskim piscem jer se zvao Verne Gyula. Ali valja istaknuti da u Pazinu već nekoliko godina djeluje *Jules Verne klub*, koji jednom godišnje, 26. lipnja na dan bijega Sandorfa i Bathoryja iz Pazinskog kaštela, organizira atraktivne *Dane Julesa Vernea*, zanimljiv susret ljubitelja tog pisca širom svijeta i šareni turistički spektakl.

No za bolje speleološko, alpinističko u uopće turističko iskorištavanje toga zanimljivoga prirodnog fenomena valjalo bi konačno izgraditi pročistač otpadnih voda, jer se sve otpadne vode Pazina, one iz kućanstava i iz gospodarstva, ispuštaju u Pazinsku jamu. Pročistač se doduše gradi, svojedobno smo o tome u *Gradevinaru* i pisali, ali još nije dovršen pa se iz grotla, posebno ljeti, zna širiti i neugodan smrad. Upravo to, uz velike strmine i ronilačke opasnosti, sprje-

čava i daljnje speleološko istraživanje ove jame. Ekipe koje su se do sada u jamu spuštale suočile su se s tragovima brojnih i dugogodišnjih zagađivanja. No čini se da bi za očuvanje cijelog fenomena, uz eliminiranje zagađivanja, trebalo još ponešto učiniti. Naime, potok sve češće ljeti ostaje vez vode, što zbog manjeg dotoka, ali i zbog činjenica da poljoprivrednici crpkama iz njega navodnjavaju svoja polja. Inače su vodotoci pazinske ponornice ispitivani bojenjem i ustanovilo se da u moru izbijaju na sve tri strane poluotoka - i na istoku i na jugu i na zapadu. Čini se da su vodeni tokovi u istarskom podzemlju mnogo raznovrsniji nego što je to slučaj na površini.

Za nedavna posjeta Pazinu razgovarali smo s Marijom Ivetić, prof., višom kustosicom i direktoricom Muzeja grada Pazina. Od prof. Ivetić smo saznali da u Pazinskom kaštelu, koji je u vlasništvu grada, trenutačno uz Gradski muzej još djeluje Etnografski muzej Istre (kojim upravlja Istarska županija), Pučko otvoreno učilište i dio Povijesnog arhiva u Pazinu. U prizemlju je bio smješten i restoran koji sada ne radi. Zapravo su svi prostori kaštela u funkciji, osim dijela potkrovlja. U podrumu su muzejski depoi, koji su smješteni i u dijelu potkrovlja, a na drugom je katu rotonda, svečana dvorana kojoj su namijenjeni svečani polivalentni sadržaji, uključujući i vjenčanja. Cijeli je drugi kat zauzeo Etnografski muzej sa stalnom postavom i povremenim izložbama. Na prvom je katu (na mjestu negdašnjeg zatvora) smješten Gradski muzej, a u drugom je dijelu dio arhivske građe koji je zbog težine svojih sadržaja pomalo i neprikladan za ovako staru građevinu. U prizemlju su zajednički sadržaji, tu je, primjerice, uređena i zbirka istarskih crkvenih zvona, sačuvanih od pretapanja u topove za Prvoga svjetskog rata. Sada se uz zajedničku muzejsku recepciju uređuje i posebna prijamna soba sa suvenirima za pos-

jetitelje kaštela. Ljeti se dvorište rabi za poneke muzičke ili scenske priredbe.

Saznali smo da se na Pazinskom kaštelu u posljednjih petnaestak godina stalno obavljaju restauratorski i konzervatorski radovi, te da su praktički svi dijelovi kaštela obnovljeni, osim dijela nad jamom kojem tek predstoji preuređivanje i sanacija. Nadzor radova obavlja Ministarstvo kulture, Odjel za zaštitu spomeničke baštine, Konzervatorski odjel u Zagrebu, a voditelj je nadzora Josip Velnić, dipl. ing. arh. Prvi su veći istražni radovi od strane Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture započeli 1987. godine, a voditelj je tih radova bila mr. sc. Zofia Mavar. Zatim je ondašnji Građevinski institut izradio studiju konstrukcijske stabilnosti zgrade. Potom su započeli stalni radovi u kojima su se postupno dovršavali i uređivali pojedini dijelovi utvrde. Jedna od važnijih odluka restauratora za opće stanje Kaštela bila je da se postojeće kupe kanalice zamijene *mediteran* crijepom. Naime,

Pogled na kaštel s druge strane Pazinske jame

zbog velikih su temperaturnih razlika (većih od dvadeset stupnjeva) kanalice pucale i klizile s krovova pa je vlaga uništavala njegovu unutrašnjost. Sve smo to saznali od prof. Marije Ivetić, velike zaljubljenice u

Pazin i njegovu prošlost, te autorice nedavno tiskane vrijedne monografije *Pazin na starim razglednicama - Pisino nelle vecchie cartoline*.

Pripremio. Branko Nadilo